

A PANNONIAI-RÓMAI DÍSZÍTŐ RENDELTETÉSŰ STUKKÓ-PÁRKÁNYOK.

Az antik dekoratív művészetben a stukkó jelentős szerepet töltött be. A stukkészítő mesterek munkái gyakran csodálkozással vegyes bámulatunkat kel-
tik fel, mert mint az antik kismesterek munkáin
vagy az iparművesség emlékanyagában általában,
úgy itt is megtaláljuk azt a lelkes odaadást, mely az anyag megbecsü-
léséből folyó átérzés révén művészi jelzőre is igényt tartó műgyakor-
lattá nemesül át.¹ A pannoniai római épületek belső díszítésénél a
stukkóval való dolgozás gyakran szerepelt mint a festett falmezők
felső lezárására szolgáló párkány vagy elválasztó sáv. A nagy művészi
gócpontok, világvárosok dekoratív eljárásainak utánzásaképpen pro-
vinciális emlékanyagunkban is öntudatos irányelvet követve illeszke-
dik be s szerves kapcsolatban van a lakószobák belső díszítésénél a
falfestészet irányjaival. Innen van, hogy nem unalmasan ismétlődő
díszítő motívumokkal találkozunk a pannoniai stukkókon, hanem a
tartomány egyes vidékeinek más és más falfestés divatával megegye-
zően koronként is változások figyelhetők meg rajtuk. Jelentőségük
tulajdonképpen a velük együtt talált falfestménymaradványok ismer-
tetése által domborodna ki, de külön is lehet velük foglalkozni, mert

¹ Az antik stukkó-művészet irodalmának ismertetése helyett megelégedünk, ha csak rámutatunk *G. Ferrari*, *Lo stucco nell' arte italiana* és *P. Gusman*, *L'art décoratif à Rome* c. műveire, hol ugyan kevés, de szép választékot kapunk. Ki kell emelnünk még a köv. munkákat: *G. Lugli*, *Studi Romani* II 1914. 32—53 old.; *U. az*, *Bull. Comm. di Roma* 1920. 47—57 old.; *G. Bendinelli*, *Architettura e Arti decorative* II (1923) 97—107 old. 1—12 ábra; *E. L. Wodsworth*, *Memoirs of the American Academy in Rome*. IV (1924) 9—102 old. I—XLIX. tábla, gazdag irodalommal; *J. Carcopino*, *La basilique pythagoricienne de la Porte Majeure*. 1927. 1 köv. old. Az antik hagyományokat továbbfejlesztő művészetek sem nélkülözték. V. ö. *P. Clemen*, *Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden*, 49 köv. 717 köv. oldalait gazdag irodalommal.

készítésük rendesen nem a falfestőkre megy vissza, hanem önállóan működő műhelyek tevékenységére.

Lelhelyeket tekintve stukkóink két nagy csoportra oszlanak, melyeket nyugat-pannoniai és a dunamenti jelzőkkel illethetünk.

I. Nyugat-pannoniai csoport. *Emonából* (Laibach) a Kr. u. 238-ig terjedő korai időből — mikor Maximiusnak Aquileia felé vonulásakor a lakosság felégette a várost — a falfestmények közészakaszainak szegélyezésénél az egyszerű stukkósáv a gyakori. A fal felső részén is előfordul, de ilyenkor tojásfűzért és gyöngysort mutat.² Nagy Constantinus idejében virágzó építkezés veszi kezdetét, s az új falfestményeknél lezárásképpen ismét szerepel a stukkó, gyakran felette a fal festése folytatódik; a díszítő elemek azonosak a koraiakkal.³

Poetovio-ból (Pettau) ismeretes korai stukkók általános dísze tojásfűzér, váltakozva két-két egymás felé fordult és palmetta által elválasztott delfinnel;⁴ egy másik darabon finom vonalas rajzú palmettákat látunk, melyeket változó szélességű léctagok szegélyeznek.⁵ Ez utóbbi darab alatt és felett a falfestés vörös színű volt, hogy a fehéren hagyott stukkó plasztikusabban váljék el az alaptól. Későbbi korú, III. és IV. századból való stukkókat ismertetett Jenny,⁶ melyeknek motívumai tojásfűzér és palmetta.

A *savaria*-i (Szombathely) stukkópéldányok magassága nem megy túl a 6—12 cm-en. Díszek léctagok közé illeszkedő tojásfűzér, van olyan is, melyen a felső részen levő tojásfűzér alá léctag, ez alá metopaszzerű tagozás, s ez utóbbira közvetlenül hosszúkás formájú tojásfűzér sor jön.⁷

Vindobona (Wien). A Judenplatzon felásott díszes épületből szépen megmintázott stukkópárkányon tojásfűzért látunk léctagok közt, s ezt lent gyöngysor szegélyezi.⁸ Készítése egykorú a Thetist He-

² Schmid, Jahrbuch für Altertumskunde VII (1913) 135, 137.

³ Schmid, VI. Bericht d. röm.-germ. Kommission, 99; U. az, Österr. Jahreshefte XIX—XX (1919) 155 = XV. Bericht d. röm.-germ. Kommission 228—230.

⁴ Skrabar, Jahrbuch der k. u. k. Zentral-Kommission II (1904), 208—209. 166. ábra.

⁵ Skrabar id. h. 163. ábra.

⁶ Jenny, Mitt. d. k. k. Zentral-Kommission XXII (1896) 4., 11., 15. old., 3., 14., 20. ábrák. V. ö. Abramič, Führer durch Poetovio, 81—82, 160.

⁷ Fettich Nándor volt szíves rajzukat rendelkezésemre bocsátani, ez úton is hálás köszönetemet fejezem ki. Egyes darabok Gyámolda-utcáról valók.

⁸ Kenner, Jahrbuch für Altertumskunde III (1909) 49 b; 11 a) ábra.

phaistos műhelyében ábrázoló frízszerű falfestménnyel, melyet Abramíč az I. század végére vagy a II. közvetlen elejére helyez.⁹ A Museum Vindobonense-ben látható többi stukkók durva kivitelűek, csak bevésott vonalakat mutatnak, melyek növényleveleket akarnak utánózni, koruk a Kr. u. IV. század.

Balácza. A balácza-i római telepen az I. számú villa padlója alatt szép falfestménytöredékekkel együtt stukkó is előkerült, mely a falfestést a mennyezet felől lezárta, vagy a falfelületek felosztására szolgált. Díszítése léctag, alatta tojásfüzér, léctag, s ez alatt metopa-szerű felosztás jön, s az egészet keskeny léctagok közt gyöngysor zárja le.¹⁰ Kora a balácza-i falfestmények első csoportjának készítésével egykorú, mely a Kr. u. I. és II. század fordulójára tehető. A villa elpusztulásának korában (az éremlelet tanúsága szerint a Kr. u. IV. század utolsó évtizedeiben) a stukkópárkányok durva kivitelűek voltak. Így előfordul értelmetlen levélsorozat, hol a levelek közötti üres részeket kidomborodó háromszögek töltik ki; más példányon palmetta és háromlevelű lóhere szerepel, s előfordul balról jobbra forduló víziszörnyek sorozata is.¹¹

II. A Duna vidékének stukkói. *Carnuntum* (Deutsch-Altenburg, Petronell) változatos példányokkal szerepel.

Léctagokkal szegélyezett középmezőkben egymás felé lépő elefántok, köztük pálmalegyező, a stukkópárkány alatt sötétzöld falfestés nyoma.¹²

Tojásfüzér alatt félkörös léctagokkal egymástól elválasztott mezőszakaszokban egymásfelé úszó trombitáló tritonok, köztük egy nem világosan felismerhető tárgy, talán nád (?), az alatta lévő mezőben a földön álló váza jobboldalán ugró tigris vagy párduc, baloldalon ugró oroszlán, s ezek a jelenetek ismétlődnek. A stukkó alatt vörös festés nyoma maradt meg, mely bizonyítja, hogy a stukkó nem helyben készült, hanem kész állapotban hozták és erősítették a falra.¹³

Középmezőben váza, mellette visszanéző leopard, a vázából hosszúszerű virág áll ki, a középmező felett szegély és léctag, alatta két léctag között levelek. Kész állapotban erősítették a falra.¹⁴

⁹ Abramíč, Jahrbuch für Altertumskunde III (1909) 88—99; VII—VIII. táblák.

¹⁰ *Rhé-Laczkó*, Balácza. 81. l. 13. ábra. A stukkók méltatása Rhé tollából 68—70. l.

¹¹ *Rhé*, id. m. 70. old. 11. ábra 1., 2., 4. sz.

¹² R. L. i. Ö. VIII (1907) 49, 27. ábra; *Kubitschek-Frankfurter*, Führer durch Carnuntum⁶ III. (A következőkben K—F rövidítéssel jelezve.)

¹³ R. L. i. Ö. VII (1906) 121—122, 64. ábra; K—F. III.

¹⁴ R. L. i. Ö. VI. (1905) 133 old. 85. ábra. K—F. III.

Középmezőben áldozati háromláb (tripus), mely felé két oldalon szárnyas griffek közelednek; vörös festés nyomaival.¹⁵

Léctagokkal szegélyezett középmezőben egymásnak támadó állatok, köztük fa; durva kivitelű.¹⁶ Hasonló a petronelli gróf Traun-féle gyűjteményben.

A stukkópárkány középmezőjében galambok, amint gyümölcssel telt kosárból csipegetnek. Más példányon madarak fordulnak elő, s köztük bokrok láthatók. Előfordul léctagokkal szegélyezett középmezőben bukranon sor is.¹⁷

40. KÉP.

Ezekon kívül nagy számban kerültek elő virág- és indadíszítésűek, valamint architektónikus elemeket mutató darabok. Jelenleg a Carnuntumi Múzeumban és a petronelli Traun-gyűjteményben.¹⁸

Brigetio (Ószőny). A brigetioi emlékből¹⁹ a Magyar Nem-

¹⁵ A Carnuntumi Múzeumban XLIV. tárlóban.

¹⁶ Ugyanott.

¹⁷ Az utolsó három példány a petronelli gróf Traun-gyűjteményben.

¹⁸ V. ö. R. L. i. Ö. VIII (1907) 49; u. o. X (1909) 78, 31. ábra 1. sz.; K—F. 95.

¹⁹ A komáromi városi múzeum is gazdag sorozatot mutat fel. Elemeik gyöngy-sor, tojásfűzér, stilizált madarak, levelek, gyümölcsök. V. ö. *Gyulai Rudolf*, Kalauz a Komárommegyei és városi történet-régészeti egyesület múzeumában. 1889. 1. old.; Magyarország Vármegyei és Városai: Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. 393—394. old. — A bécsi Naturhistorisches Museumba került két stukkópárkány a pannoniai legdurvább kivitelű darabok közé tartozik. Egyiken léctag alatt egymástól vékony kiemelkedő vonal által elválasztott stilizált palmetta, s ez alatt határo-

zeti Múzeumba jutott példányok közül a 40. képünkön mutatjuk be a legjellegzetesebb darabot.²⁰ A párkány magassága 25 cm, felső részén 90° alatt előre hajlik, s a kiugrás 7,5 cm. A hátsó részén lyukak maradtak meg, melyek a stukkó felszegezésére szolgáltak. Nem helyben készítették, hanem kész állapotban vitték a lakószoba kidíszítésére. A stukkó alapanyaga téglaporos és apró kövecses mészhabarcsból áll, s erre egy pár mm. vastagságú finom gipsz jött, melybe a negatív mintákat benyomkodták. A 40b. alatt látható példány két különböző lelet darabjaiból van összeállítva.²¹ A stukkópárkány felső része tölgylevelés indán lelógó makkokat ábrázol, alatta kettős léctag, s ez után jön az a mező, melyben kétfülű magas talpú váza két oldalán galambokat (?) kapunk, az egészet alul elrontott gyöngysor zárja le. Kora a Kr. u. III. század első fele.

41. KÉP.

A 41. számú képünkön bemutatott példány²² (méretei 7 × 7,5 cm) korra nézve a fiatalabb; díszítő elemei valamint kidolgozása a későrómai «Keilschnitt»-es bronzdíszítményekkel mutat fel rokon vonásokat.

Aquincum stukkó emlékekben leggazdagabb Pannonia területén.²³

A stukkó itt önállóbb díszítő szerephez is jutott. Egyes töredékek a lakószobák falait díszítő s a mennyezetig futó stukkópillé-

zatlan levéldíszítés; a másik példánynál a felső részen levélszerű vonások, alatta tojásfűzér szerepelnek. V. ö. Allgemeiner Führer durch das Naturhistorische Museum. 1924. 160. old. — A Magyar Nemzeti Múzeumba került egy futó oroszlánt ábrázoló párkány: V. ö. Közlemények a Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából I. (1916) 50. oldal. Ez a darab egyelőre hozzáférhetetlen volt. A Magyar Nemzeti Múzeum anyagának feldolgozását Varjú Elemér és Wollanka József igazgató urak engedélyezték s a fényképfelvételeket is ők bocsátották rendelkezésemre. Szabad legyen ez úton hálás köszönetemet tolmácsolnom. — Özv. Milch Árminné új-komáromi gyűjteményében is szép stukkó töredékek vannak.

²⁰ Lelt. száma 12/914 1—5. Közlemények a Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából I (1916) 50. old.

²¹ A felső rész lelt. sz. 12/9144, az alsóé 64/875.

²² A Magyar Nemzeti Múzeumban leltári szám nélkül. Jelezve csak annyi, hogy Galba földjéről való. Még Rómer szerezte.

²³ Ha külön nem jelezzük, akkor az illető példány az Aquincumi Múzeumban van. Kuzsinszky Bálint egyet. tanár úrnak, mint az Aquincumi Múzeum igazgatójának engedélyével utalhatok az eddig nem ismertett darabokra. 13 darabot ismertett Kuzsinszky, Budapest Régiségei IV (1892) 123. old. 37—38. ábrák = Építészeti Szemle 1895. 43—44. old. 7—8. ábrák.

rekből valók, s a pillérfölből akanthuszlevél, szőlőfürt, levélesokor részek maradtak fenn (42. kép). A szobák mennyezetének stukkóval való díszítésére is van példa. Ilyenkor a középrészt nemesen hajló indák díszítették levelekkel és virágokkal együtt, a festés sötétszínű volt, míg a stukkó fehér színét megtartotta. Stukkó szolgált alapul a tengeri kagylókkal és csigákkal való díszítésnél is, mely a falfestményeket keretezte. Ez az egyébként is ritka díszítő eljárás provinciánkban ez ideig csak Aquincumból ismeretes.²⁴ Általában azonban a stukkót a falfestmények lezárására szolgáló párkánydíszként alkalmazzák. Nagy szám-

42. KÉP.

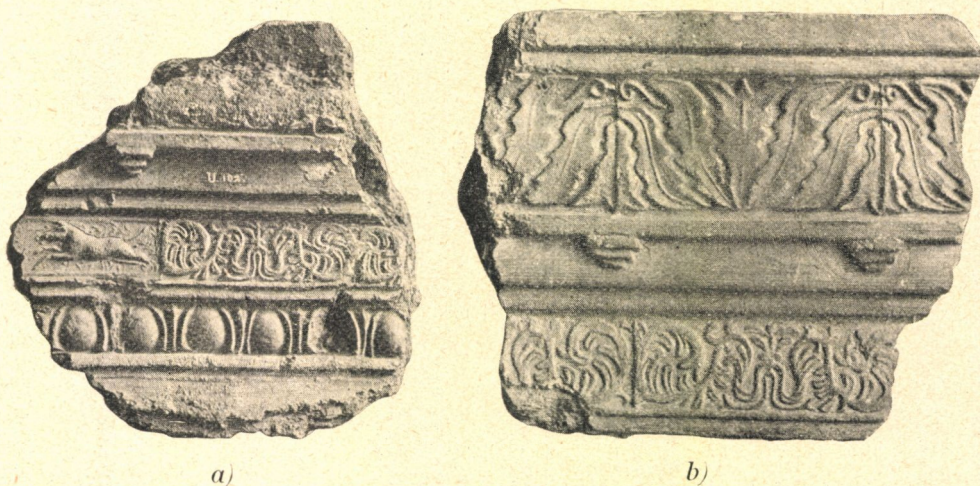
ban fordulnak elő díszítés nélkül is, mikor léctagok, félkörös kiemelkedések, valamint bemélyedő vonalakból áll a párkányok tagozása.

43. képünkön két összetartozó darabot mutatunk be az Aquincumi Múzeum (a) és a Magyar Nemzeti Múzeum (b) gyűjteményéből.²⁵ Magassága 30 cm, felső részén 90° alatt előre hajlik, s ez a kiállása

²⁴ Elterjedésére V. ö. Rómában: Weege, J. d. I. XXXVII (1913) 129. és köv. old.; Gatti, Not. d. sc. 1925, 401. Mozaik szélén a Palazzo dei Conservatori Sala dei pesi e misura-jában. Tartományokban: Blanchet, Étude sur la décoration des édifices de la Gaule romaine, 48. old., III. 1. tábla; Loeschke, Röm.-germ. Korrespondenzblatt 1914, 82. köv. old.; Cagnat-Chapot, Manuel d'arch. romaine 1917. I. 643. 7 jegyz.; Reinach, Catalogue illustré du Musée des antiquités nationales à St.-Germain I (1917) 247–248; Deonna, Anzeiger für schweizerische Altertumskunde. N. F. XXI (1919) 85–87; Germania Romana² II, 8 old.; IV. 3 tábla.

²⁵ Az Aquincumi Múzeum példányának jelzése U. 102, a Nemzeti Múzeum példányáé III/8794. Ábránkon sajnálatos módon különböző nagyságban szerepelnek.

10 cm. Léctag alatt az akanthusz levéldíszít konzolfriez tartja, ez alatt keskenyebb mezőben balra futó vaddisznót háttérben növénydíszítéssel, s a jelenetes részeket elválasztó provinciális ízlésben stilizált indadíszítést kapunk, mely más példányokon is gyakran visszatér. Ez a stukkópárkány különálló és más stukkóműhelyben készült, mint a többi aquincumi társa. A falra való felszegezésre hátsó részén lyukak maradtak fenn. Az alapanyaga téglaporos mészhabarc, s erre jön a 0,5 cm vastag finom gipszréteg. A díszítés előállítására égetett agyagminták

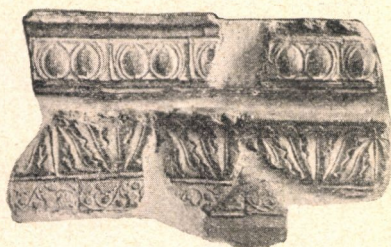
43. KÉP.

szolgáltak és nem faminták, mint eddig általánosan gondolták. Ez a példány volt az első biztos támpont, hogy egy helyi stukkókészítő műhelyre mutathattunk rá. A vaddisznóval megegyező minták maradtak fenn az aquincumi nagy fazekastelep készletei között, melyeket terra sigillata tálak díszítésére már nagyságuknál fogva sem használhattak. Ez a fazekasgyár ügyes mesteremberei útján égetett agyagbélyegzőkkel látta el a stukkókészítő műhelyeket, melyek a megformázott mészhabarc alapra jövő vékony gipszrétegbe az így kapott égetett agyagmintákkal állították elő a díszítéseket. A stukkóműhelyek jelentőségét és árujuk keresletét mutatja, hogy azonos példányok Aquincum területén úgy a katonai, mint a távolabb álló polgári városrész házaiból is előkerültek, mint pl. 43. képünk két darabja. Ez a stukkóműhely, mely 43. képünk darabjait előállította, a Kr. u. II. század második felétől működött.

Az akanthusz levéldísznek a 43. képünkön látható azonos mintával történő előállítását egykorúvá teszi 44. képünk példányát,²⁶ mely az Aquincumi Múzeum mellett elterülő városrész egyik legdíszesebb épületéből való, s ott több mint másfél századon át díszítette a falakat.

A 45. és 46. képünkön bemutatott darabok együtt kerültek elő a 43. képünk példányával, s a lakóház mellékhelyiségeit díszítették.²⁷ Az előbbi példányokat is készítő műhelyek ízlésére jellemző, hogy a klasszikus elemek megtartása mellett erősen provincializálnak egyeseket, így nevezetesen a lesbosi kymat, melynek ez az átfogalmazása Aquincumban továbböröklődik.

A Kr. u. III. század első felében működő második stukkókészítő műhely irányára jellemző darab a 47. képen látható.²⁸ Magassága 30 cm, felső részén a kiugrása 6,5 cm. A díszítés rajzából egy, a klasszikus

44. KÉP.

45. KÉP.

46. KÉP.

elemeket átértő és azokhoz ragaszkodó reakciót venni észre rajtuk. A 48. képünk stukkópárkányának magassága 25 cm, felső részén 13,5 cm-re áll ki. Ugyanazon műhely terméke.²⁹

²⁶ Kuzsinszky, Bud. Rég. I (1889) 141. old. 31. ábra. Az épület korára v. ö. 132. old.; Kuzsinszky, Die Ausgrabungen zu Aquincum 1879–1891. 110. old.; 37. ábra; Kuzsinszky, Pannonia és Dacia (Szilágyi, A Magyar Nemzet Története I) CCX old. ábrával; Kuzsinszky, Arch. Ért. VIII (1888) 37. 1.

²⁷ A Magyar Nemzeti Múzeumban. 111/879 5. sz. A 6. ábránk példánya a fényképen hiányos; az elrontott meander szalagot alól gyöngysor zárja le, mint azt a Nemzeti Múzeum más példánya mutatja és van belőlük az Aquincumi Múzeumban is.

²⁸ A Magyar Nemzeti Múzeumban a Hampel által felásott közfürdőkől 118/881⁶⁷ sz. alatt és sok van belőle az Aquincumi Múzeumban is több más épületből. Hampel, Arch. Ért. II (1882) 62. old. ábrával; Hampel, Bud. Rég. II (1890) 70. old. 15. ábra; Kuzsinszky, Magyarország emlékszerű maradványai a római korból (Beöthy, A művészetek története I) 670. ábra. A stukkó korára az alsó korhatár a fürdő díszes termébe beépített oltárkő (CIL III. 10, 475), hol Aquincum mint colonia van említve. Az éremlelet pedig e részen Probusig megy.

²⁹ Az Aquincumi Múzeumban U. 101. sz. alatt.

Új irányváltás figyelhető meg 49. képünk a) jelzésű stukkópárkányán,³⁰ mely legkorábbra a Kr. u. III. és IV. század fordulójára tehető. Klasszikus elemet rajta csak a felső részen látható gyöngysor képvisel. Az állatalak durva megmintázású, jellegzetes a díszítő mo-

47. KÉP.

48. KÉP.

a)

49. KÉP.

b)

tívumok mellett fennmaradó résznek pontokkal való kitöltése, a sodrott kötél dísz és a λ alakú elemek kedvelése. A 49. b) képünkön ne-

³⁰ A Magyar Nemzeti Múzeumban l. sz. 111/8791 és 191/8801. Mag. 22 cm, felső részén 11 cm-re áll ki, hátsó részén a felerősítésre szolgáló lyukakkal. Ez a stukkódíszítés váltja le a katonaváros egyik épületének korábbi stukkópárkányait, melyek a 4., 6., 7. ábrákon láthatók.

gátíve látjuk ezeket az elemeket, s párkányunk későbbi kijavítására megy vissza, mikor az épen maradt részről egyszerű habarccsal történő másolatot vettek, s az így nyert negatív darabokkal pótolták az elpusztult eredeti részeket.³¹ Korban megegyezők, s egy műhelyből kikerülteknek tekinthetők az 50. és 51. képünk darabjai.³² Az akanthuszlevél-díszre, a lesbosi kymára már alig ismerhetni, a tojásfüzér sor is eldurvult és fordítva szerepel, a csavart kötél dísz, a fekvő ~ alak és a pontok további uralkodó elemek.

A Kr. u. IV. századból egy önálló csoport képviselője az 52. képünk példánya.³³ A stukkót még önálló műhelyekben készítik és szegekkel erősítik a falra. De az alapanyag nem oly vastag, a felső kiugrás elenyésző csekély. Díszítő elemei elágazó bekarcolt vonalak mint levél-utánszatok, futó állatok (medve, nyúl stb) és az ellaposodó indadíszítés, mely a 43. kép indadíszének végső fázisát mutatja.

Intercisáról (Dunapentele) Hekler Antal ásatásai révén jelentős stukkópárkányok kerültek elő.³⁴ Egyeseknél tojásfüzér alatt a középmezőben lezárt téglalap alakú szakaszok sorakoztak egymás mellé, s díszük rohanó bikák (54. kép) és delfinek voltak. Szélesebb volt az a stukkórelief, hol tojásfüzér és csavart vonal alatt metopaszerűleg egymasmellé sorakozó mezőkben muzsikáló szírének (53. kép) alakjai láthatók, s az egészet erős csavart fonat zárja le. Az éremlelet, mely korhatározó lehet, Alexander Severustól I. Valentinianusig terjed. Érdekesség szempontjából bemutatunk az 55. képünkön egy lóuszvirágokat (?) visszaadni akaró, s azokat egyszerűen egymasmellé helyezett stukkódíszítést is.³⁵

50. KÉP.

³¹ A Magyar Nemzeti Múzeumban l. sz. III/879 2, 3. Fényképünkön egyesítettük a külön szám alatt szereplő darabokat.

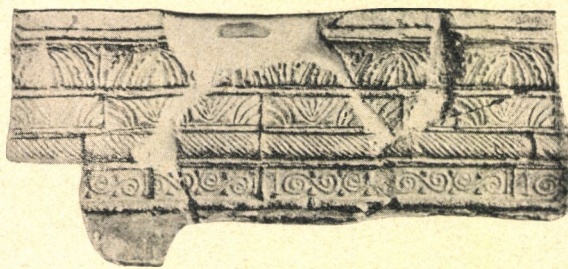
³² Ez a műhely igen sok változatos darabbal van képviselve az Aquincumi Múzeumban. Innen mutatjuk be a 11. és 12. ábránk darabjait is. Feltűnő nagy számuk oka, hogy ez a díszítés sokáig, még a város elpusztulásáig is fenntartotta magát.

³³ Az Aquincumi Múzeumban még több példány van hasonló és azonos elemeknek kevert módon való felhasználásával.

³⁴ Hekler, Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról, 199. köv. old.; Hekler, Österr. Jahreshefte XV (1912) 174. köv. old.; 112–115. ábrák. V. ö. Márton, Præhist. Zeitschrift IV (1912) 186.

³⁵ 55. képünket Paulovics Istvánnak, a Magyar Nemzeti Múzeum római osztálya új vezetőjének szíves engedélyével közölhettem le.

Nevezetes stukkóleletet eredményezett Oroszlán Zoltán ásatása is ³⁶ (56. kép). Alsó részén csavart vonalas lezárás, e felett 10×6 cm nagyságú egymásmellé sorakozó mezőkben 2—2 medaillonba foglalt levélminta, ez után hasonlóan mezőkbe osztva amphora két oldalán ülő kutyák, melyek mellső lábai az amphorát tartják; erre egy magasabb mezőkből álló sor jött, s a mezőket balra lépő ragadozó állatok töltik ki, melyeknek farka a hátukon előre nyúlik, a következő sor 2—2 összefogott tojástagot, s ez után sziréneket befoglaló mezőszakaszokat mutat. E stukkorelief eredeti magassága 32 cm volt. Két különböző épületben talált stukkódísznél az azonos mintákkal benyomkodott szirének stb. nyomán a két épület kora is összeesik. ³⁷

51. KÉP.

Öcsényi castellumból előkerült stukkópárkány dísze tojásfűzér, alatta csavart fonat, s az egészet fordított tojásfűzér zárja le. Kora a Kr. u. IV. század. ³⁸

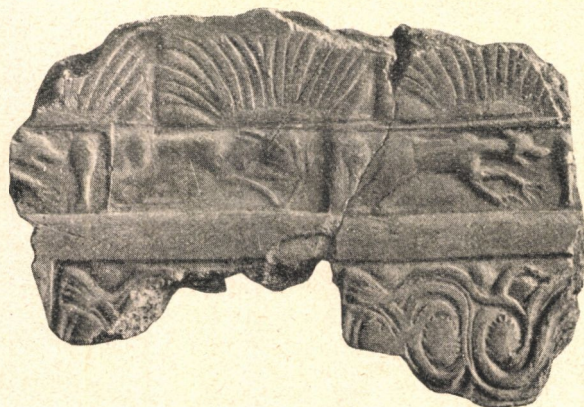
A pannoniai stukkópárkányok fentebbiekben bemutatott emlék-

³⁶ Oroszlán, Arch. Ért. XXXIX (1920—1922) 93. köv. old. (Előzetes jelentés.) Nagy érdeklődéssel várjuk az ásatások tudományos feldolgozását, s ennek a késő-kori temetőnek az eddigi intercisai kutatásokba való méltó beillesztését.

³⁷ Az Oroszlán által feltárt stukkók egy apsisal ellátott épületet díszítettek, mely nagyon el volt már pusztítva, s egy temető közepén állott. (V. ö. Mahler, Jelentés... 1911, 154. old., 29. ábra) Ez a temető az éremlelet és mellékletek nyomán a IV. században volt használatban (V. ö. Hekler, Jelentés... 1912, 206—207. old.), késő korokra jellemző Frigeridus stb. jelzésű téglák másodszori felhasználása átmegy az V. század elejére. (Oroszlán id. h. 94. old.) Ez az épület nem lehetett temetőkápolna, milyenek Wienből ismeretesek. A sírokba is bekerülő stukkódarabok nyomán a temetkezés idejében el volt pusztulva, így Hekler éremlelete az első stukkódíszes épületre itt is megáll és korhatározó, s ezt inkább a III. sz.-ra teszi, esetleg még a IV. sz. elejére.

³⁸ Wosinszky, Tolna vármegye története I. 785. old. CLXXXIV. tábla.

anyagában ³⁹ a tartomány nyugati részén előkerült daraboknak (I. csoport) általános sajáttsága, hogy kis méretűek, magasságuk 6 és 15 cm közt változik. Díszítő elemeik a klasszikus architektónikus motívumokat követik. Szorosan ragaszkodnak a díszítő elemek eredeti jellegének tisztaságához, mint azt tartományunk e részén a nagy épületek vagy templomok homlokzatán helyet foglaló s itt az épületek külsején azonos jelentőségű, csak méreteikben hatalmasabb kőből faragott pár-

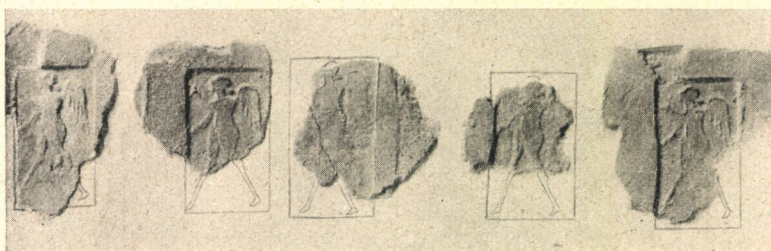
52. KÉP.

kányzatokon megfigyelhetjük.⁴⁰ Ezen sajátosság a tartomány nyugati részének művészetében leli a magyarázatát. A közelség, másrészt az a szoros kapcsolat, mely a Kr. u. I. és II. századokban a nyugati részek és Itália közt fennállt, a tartomány nyugati részére nézve az itáliai kultúrát egyedüli ösztönző és követendő mintaképpé tette. A nyugati rész falfestészete az itáliai-pompeji stílusokat követi, melyek a keleti Duna vidékére már nem tudtak elhatolni. A tartomány belsejében a legkeletibb pont a Balácza-pusztai római telep, mely az itáliai-

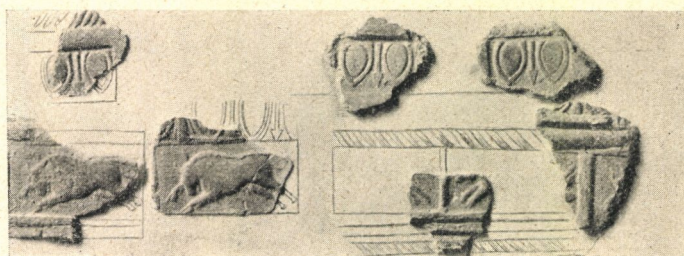
³⁹ Jelen helyen teljességre nem törekedhettünk. Így különösen az aquincumi példányokat kellett megrostálnunk nagy számuk miatt, hogy a legjellegzetesebbeket, s különböző korokban működő műhelyek irányát bemutathassuk. Nem egy érdekes brigetioi darabról is le kellett mondanunk. A Dráva-Száva közének e nemű anyagát, melyek a horvátországi gyűjteményekben vannak, szintén nem vettük be, mert elhagyásuk a jelen ismertetés eredményeire befolyást úgy sem gyakoroltak volna.

⁴⁰ V. ö. Schoenwiesner, *Antiquitatum et historiae Sabariensis ... libri novem*. 61. old., XVI. tábla; Kuzsinszky, *Magyarország emlékszerű maradványai a római korból* (Beöthy, *A művészetek története* I) 525. old., 699. ábra.

pompeji stílusok utánzásának legszebb példáit őrizte meg.⁴¹ A falfestészet ezen irányával együtt az I. és II. században a keret díszítésére szolgáló stukkópárkányok is azon szellemben készülnek, mely a falfestményekkel legkönnyebben volt összhangba hozható. Azonos díszítésű példányokat találunk mindenütt, hol a pompeji stílusok talajra találtak, akár Istriát, akár a nyugat-európai tartományokat tekintjük.⁴² Természetesen azonban, hogy csak ottan, hol a stukkó rendeltetése

53. KÉP.

54. KÉP.

is azonos volt és nem egy művészi öncél szolgálatában állott, mikor az egész díszítés stukkóban való formázásban állott vagy a falfestményekkel megalkuvó, egymást felváltó szerepkört töltött be. Így a nyugati vidék stukkóinak elemei az itáliai hasonló példányokkal egyez-

⁴¹ L. *Rhé-Laczkó*, Balácsa. 78–84. old. I–V. táblák.

⁴² V. ö. *Öst. Jahreshefte XVIII* (1915) Beibl. 146; u. o. *XIX–XX* (1919) Beibl. 153. köv. old. 67–68. ábra; *Egger*, *Führer* ... Klagenfurt, 115., 116. old.; *Mitt. d. k. k. Central-Comm. XIII* (1887) CIV. old.; *Arch.-epigr. Mitt. V* (1881) 177. old.; *Blanchet*, *Étude sur la décoration des édifices de la Gaule-romaine*. 14–15. old. *Deonna*, *Anz. für Schweiz. Alt. N.F. XXI* (1919) 83. köv. old. — E felsorolást még folytathattuk volna, de itt csak a pannoniai darabokkal megegyező példányokra akartunk utalni.

nek meg és a falfestmények mellett való alárendelt szerepük miatt nagyvonalúságot nélkülöznek, a falfestészet díszes iránya, gazdag figurális ábrázolásai stukkóinkat elnyomták. Ott is, hol az egyszerű tojásfüzér, akanthuszlevél, fogazat vagy gyöngysor stb. mellett díszesebb elemeket kapunk, pl. a poetovioi palmetta által elválasztott delfineket, az csak engedménynek tekinthető a szigorúsággal szemben s a díszes kőpárkányok elemeinek utánzására mennek vissza.⁴³

A tartomány nyugati részén a stukkóművelés később sem lendült fel, mert a falfestés a római uralom végéig megmaradt a korábbi irányok nyomdokain. Eltérést csak a balázai római telepen találunk, hol a IV. század végéről fennmaradt stukkók, akárcsak a későbbi falfestmények, már egy más művészi körzet, a dunamenti kultúra hatása alatt jöttek létre.

Emlékanyagunk *Duna-vidéki*, vagy második csoportjánál tapasztalható sajátosságok kialakulására a Duna-vidék művészete gyakorolt döntő befolyást. Ezen csoport stukkópárkányainak magassága 15 és 40 cm közt váltakozik. Gyárilag állítják elő és kész állapotban szegeznek fel a falakra. A stukkó felső része rendszeresen megtörik 90° alatt s 7–15 cm-re kiáll. Így a lakóhelyiségekben egy természetes párkányzat áll elő, mely különféle tárgyak (mécsek, fogadalmi tárgyak, edények, szobrok stb.) tartására szolgált. A falfestés a stukkó felett sok esetben folytatódott, ilyenkor tehát a szobában körülfutó, plasztikusan kidomborodó díszítményként szerepelt. Ezen díszítő rendeltetésű beosztása érvényesülésre juttatta a figuráliákkal gazdagon díszített szakaszokra való beosztását, mely a szoba felső részén, közvetlen a mennyezet alatt nem juthatott volna érvényre. A stukkó általános elterjedésnek örvend, s ez az általános kereslet önálló műhelyek virágzását segíti elő.

A Duna-vidék stukkópárkányainak nagyobb méretűvé való kifejlődését a falfestés iránya segítette elő, mely éles ellentétben állott a nyugat-pannoniai díszítő festészet itáliai-pompeji mintaképekre visszamenő irányával. Ez az új irányzat a keleti hellenisztikus-római kultúrának és művészetnek a Duna vidékén való nagymérvű térfoglalására megy vissza. Itt a Kr. u. II. század elején a II. vagy keleti inkrustációs stílus követése terjed el.

⁴³ V. ö. *Toebelman*, Römische Gebälke. Az itt közölt delfines díszítésű párkányok korának megállapításával összeesik a poetovioi stukkódíszítés kora is.

55. KÉP.

Keleten a dekoratív falfestészetben a pompeji stílusok nem fejlődtek ki. Ott az erős hagyomány az I. inkrustációs stílust tovább életben tartotta, mint Pompejiben, s ami egy továbbfejlődést jelent, az abban áll, hogy a falfestők nem ragaszkodnak a régi tektónikus falfelépítés utánzásához, mely sorrendben alap, orthostatok és négyszögekből áll, hanem mozaikszerűen változatosabb színhatásokat sem vetve meg, a márványutánzás festésében dekoratíve járnak el. Ezen új

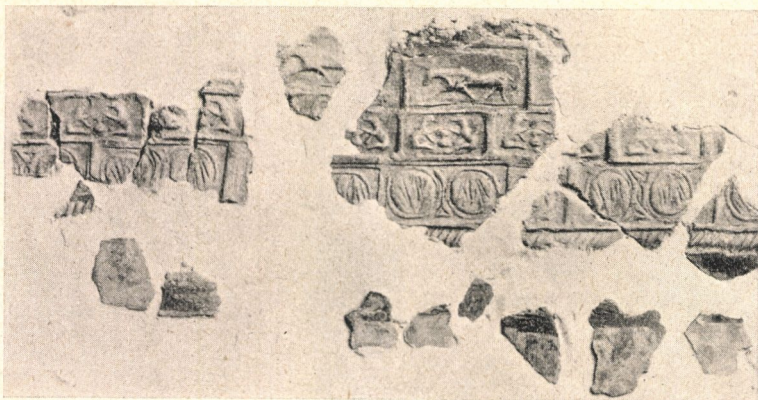
irányt Pagenstecher egy második inkrustációs stílusnak nevezte el.⁴⁴ De e mellett egyszerű keretezett mező is előfordul, melyet nem egy esetben alakos ábrázolás is díszít. Ezt találni meg Alexandriában és Egyiptom más helyein, Athenben, Eleusisben, Delosban, Theraban, Prieneben, Magnesiában, Pergamonban és különösen szép megnyilvánulásokban Dél-Oroszországban.⁴⁵ Ez a keleti falfestésirány a Duna mentén Pannoniába valószínűleg Kis-Ázsiából, Antiochiából jutott el, mert Aquincum, Intercisa, Carnuntum stb. sok adatot szolgáltatnak arra nézve, hogy mindenekelőtt ide vigyük vissza a kölcsönzést. Hogy mily nagy hatást gyakorolt ez a keleti második inkrustációs stílus a dekoratív falfestészet fejlődésére, s hogy nemcsak a szegénység által befolyásolva terjedt el keleten a római császárság korában, hanem az általános ízlésnek közkedvelt megtestesítője volt, az már lassankint világos képet kezd alkotni. Így érthető csak, hogy Aquincumban prienei, therai, palermoi, soluntoi falfestéssel egyező darabok, Intercisában a theadelphiai (Fayumban) házfalak téglázását utánzó festés mása, s Brigetioban éppúgy, mint Aquincumban az eleusisi falak középmezőin látható alakos ábrázolásokhoz hasonló szellemű darabok lelhetők fel. De mint jellegzetes vonás az sem hagyható figyelmen kívül, hogy keleten a középmező felett gyakran szerepelt jelenetes ábrázolás vagy girlanddíszítés keskenyebb frízben (pl. Delos, Pergamon, Priene, Dél-

⁴⁴ Pagenstecher, Alexandrinische Studien. Sitzungsber. d. Heid. Akad. d. Wiss. Philos.-hist. Kl. 1917. 12 Abh. 20 köv. old.; Pagenstecher, Germania II. 35 köv. old.; Pagenstecher, Nekropolis, 197 köv. old.

⁴⁵ Pagenstecher, Alex. Studien, 23. old. 3. jegyzet.

Oroszország), s a középmezőt keretező stukkószegély Deloson kívül megelégedett az egyszerűbb tojásfűzér, fogazás, konzolfríz stb. motívumainak összeválogatásával.

A pannoniai dunavidéki stukkópárkányon az egyszerű, keskenyebb stukkószegély mellett, mely olyan, mint a keletiek, egy érdekes újítást látunk, s ez abban áll, hogy a stukkópárkány egyúttal a középmező felett húzódó, keleten gyakori képszalagot is vissza akarja adni. Csak így értelmezhetők az általában alacsony magasságú szobákban a 40 cm szélességet is meghaladó stukkoreliefek. Az ilyen képszalagok utánzása legjobban visszatükröződik az intercisai darabokon, hol több egymás

56. KÉP.

alatti mezőben azonos ábrázolások ismétlődnek (53–56. képek). De erre mennek vissza azok a stukkóreliefek is, hol a szépen tagolt és díszített szakaszok csak a középmező jelenetes ábrázolásainak a keretezéséül szolgálnak, pl. egy brigetioi darabon, hol Ledát látjuk a hattyúval, több carnuntumi és aquincumi példányon, melyeken a futó vadállatos jelenetek a keleti frízképek vadászjeleneteinek leegyszerűsítései (43., 49., 52. képek).

A stukkópárkányokon szerepelő, s a klasszikus mintaképekre visszamenő elemek különböző utakon juthattak el a gyárilag dolgozó műhelyekbe. A hellenisztikus mintaképek követése szépen kimutatható pl. az aquincumi lesbosi kyma-t utánzó daraboknál,⁴⁶ az inter-

⁴⁶ V. ö. Weigand, J. d. I. XXIX (1914) 72. köv. old.

cisai szirénes,⁴⁷ vágató bikás⁴⁸ és delfines daraboknál, a carnuntumiak közül pl. az elefántos jelenetnél, trombitáló tritonokon, a háromláb felé közeledő szárnyas griffeken és a bukranion soron.⁴⁹

A dunamenti stukkópárkányainkon, mint helyikészítményeken és a nagy kereslet által kifejlődő tömegtermelés következtében a provinciális ízlés is éreztette hatását. Az idegenből kapott díszítő elemek nem egy darabja alakul át idők folyamán, s a különböző gyárakban a provinciális ízlésű elemek által időnként háttérbe is szorulnak. Helyi átalakulások figyelhetők meg a lesbosi kymánál az aquincumi pél-

57. KÉP.

dányokon. Ugyanezek az akanthuszlevéldíszítésnél olykor a leegyszerűsítés helyett (50., 51. kép) gazdag virágszerű kibővülés is elő-

⁴⁷ V. ö. Weickert, *Der Seelenvogel in der antiken Literatur und Kunst* 1902; u. a., Roscher *Ausführliches Lexikon...* Seirenen címszó alatt; *Begouen*, *Rev. arch.* XXI (1925) 367–368; *Oswald-Pryce*, *An Introduction the study of Terra Sigillata*. XXXIII. 8. tábla; *Arch.-epigr. Mitt.* I. VII. tábla; *Guida del Museo di S. Donato in Zara*, 1913. 73. ábra; *Führer durch das k. k. Staatsmuseum in Aquileia* 1910. 19. old.; *Öst. Jahreshefte* XXI–XXII (1922) Beibl. 130. old. 47. ábra, 147. old. 64. ábra. — Hekler a szirénes stukkó-relieffel összevet egy athéni márványreliefet, hol thymiatheriumot vivő Ámorok ünnepi felvonulásban vannak megörökítve, s a művészi kölcsönzés forrását közelebbről meghatározza. *Öst. Jahreshefte* XV (1912) 176. köv. old. — Oroszlán sziréneinket csirkelábú harpyákra magyarázta (*Arch. Ért.* XXXIX (1920–1922) 96. old.) A szirének és harpyák közti különbség felismerésére v. ö. *Michel*, *Sirenes* címszót *Daremberg-Saglio Dictionnaire*-ben 1354. old. 6. jegyzet.

⁴⁸ V. ö. *Hekler*, *Öst. Jahreshefte* XV (1912) 176. l.

⁴⁹ L. stukkókon: *Bulard*, *Monuments Piot*, 1908, 160–161. old. 52 g, h ábrák; Gurgi oázis melletti római villából *Bartoccini*, *Guida del Museo di Tripoli* 1923 49. old. 96. szám; *Notiziario archeologico* III (1922) 37 old. 8–9. ábra.

fordul, pl. a 57. képen. Több brigetioi darabon az akanthusz-levél helyére tölgylevelés inda kerül makkszemekkel (41. kép). A tojásfüzér alkalmazása, mint a párkány kezdő és lezáró dísz, nagy kedveltségnek örvend; ez az elem nagy változásokon ment át, míg egy végső fokon teljesen önállóan új díszítésként szerepel egy Kr. u. IV. századi példányon (58. képen).⁵⁰ A stukkópárkányok díszítő elemeinek megválasztásánál nagy hatással volt más művészeti ág is. A kőpárkányokon szereplő elemek azonos beosztásban visszatérnek igen sok stukkón. A stukkókészítő mester ilyen esetekben azonos ren-

58. KÉP.

deltetésűnek vélte a szobák belsejében helyet foglaló kisebb méretű díszítést a nagy épületek homlokzatán szereplő, kőből faragott párkányokkal, s a kőpárkányokat egész egyszerűen lemásolta. A 9. ábránk példányával szorosan egyező kőpárkány van az Aquincumi Múzeumban ugyanabból a korból. Pannoniában a belföldi fémművéségnek III. és IV. századi felvirágozása is ösztönzést adott egyes, a fémtechnikában otthonos díszítő elem átvételére. Így kell a 42. képünk brigetioi darabját a késő-római «Keilschnitt»-es bronztárgyak díszítésével és technikai jellegével kapcsolatba hozni. A 49. kép pont és 2 alakú elemei, az 51. képünk pontokkal elválasztott fekvő ~ formái, az 57. kép hasonló díszei és a gyakori csavart vonalas lé-

⁵⁰ A Magyar Nemzeti Múzeumban. Jelzés nélkül. Mag. 18 cm, vastagsága nem állapítható meg, mert nem teljesen ép. Technikai előállítására jellemző, hogy a felső kiugró léctag, a díszítéseket elválasztó középső pálcát együttesen készítették az alapanyaggal, s a köztük lévő elemeket utólag öntötték ki a mintákból.

tagok mennek vissza a fémtechnika motívumkészletéből való kölcsönzésre.

Stukkóemlékeink alapján Pannoniában egy virágzó s önálló iparágat kellett az ismeretlenségből kiemelni. A tartomány minden nagyobb városában voltak stukkóművesek, de iparuk igazi virágzást csak a Duna mentén ért el.

Az egyes városokban létező stukkóműhelyek nagyban gyártották a díszítő rendeltetésű szegélyező párkányokat, s a pannoniai kutatások nagyobb mérvű foganatosítása után nyomára kell akadnunk, hogy egy-egy műhely meddig szállította el a termékeit, hogy a kisebb helyek és vidéki villák e nemű szükségletét kielégíthessék, s ilyen esetekben elfogadható korhatározó adatokhoz jutunk a stukkómaradványok nyomán is.

Ilyen szűk keretben foglalkozni emlékanyagunkkal mást nem igen szolgálhat, mint azt, hogy a provinciális iparművészet fokozottabb megbecsülésére tanítson. A stukkópárkányok is fényt derítenek arra a szoros együttműködésre, mely a provinciális dekoratív eljárások között fennállt, s egy újabb oldalról mutatnak rá a tartomány művészi életére befolyást gyakorló idegen hatások kiindulópontjaira.

Róma, 1926 október.

Nagy Lajos.